

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ METAFORLARIN NÖVLƏRİ

Danışıqda işlədilan metaforlar əsasən təfəkkür, təxəyyül, geniş və zəngin dünyagörüşlə bağlıdır. S.Seyidov yazır: "Bir insan onu əhatə edən xarici aləmdəki obyektləri və hadisələri başqalarından fərqli şəkildə görür və eyni zamanda təqdim edə bilirsə o insan yaradıcı təfəkkürə və metaforik düşüncəyə sahibdir (1, s. 9). Doğrudur, adi insanlarda da metaforik düşüncə kifayət qədər inkişaf edə bilər, lakin bu yaradıcı insanlarda daha geniş şəkildə nəzərə çarpır.

Metaforların növlərinin müəyyən olunması, onların bölgüsü bir qədər müqayisə doğuran mövzudur. Belə ki, adətən linqvistik və konseptual metaforlar qrupunu fərqləndirirlər. C.Lakof və M.Conson yazırlar: "Metafor bizim gündəlik həyatımızda geniş yayılmış bir anlayışdır və o, təkcə dildə deyil, eyni zamanda bizim düşüncə və davranışlarımızda özünü göstərir. Bizim konseptual sistemimiz istər düşüncə, istərsə də fəaliyyət baxımından metaforik təbiətə malikdir (2, s. 67). A.Kielbauska linqvistik metaforlarla konseptual metaforları fərqləndirərək yazır: "Linqvistik metaforalar yalnız dildə mövcud olduğu halda konseptual metaforalar müxtəlif ifadə formalarında gerçəkləşir: dildə, görünüşdə, musiqidə, rəsm əsərində, teatrdə və s. Metaforaların yalnız verbal şəkildə deyil, həm də sadalanan bu cür müxtəlif tərzlərdə, hətta insanların qeyri-verbal ünsiyyət vasitəsi hesab edilən jestlərdə də mövcud ola bilməsi onların konseptual təbiətindən xəbər verir (3, s. 19).

Müasir elmi-nəzəri ədəbiyyata əsaslanaraq müəyyən etmək olur ki, ingilis dilində metaforaların linqvistik və konseptual bölgüsü ilə vanası. onların bir xevli növü müəvvənələmişdir. Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik:

1) Müstəcil metaforlar. Bu növdə müsahidə olunan metaforlar asanlıqla digərindən fərqləndirilə bilmir. Belə ki, metaforun bu növündə subvektlə metafor arasında heç bir əlaqə müsahidə edilmir. Nümunəyə nəzər salaq:

I am the dog end of every day. Metaforik tərcümə: "Mən hər günü it kimi başa vururam".

That is worth less than a dead diggeridoo. Metaforik tərcümə: "Bu bir ölü nəfəsli alətdən daha dəyərlidir".

We faced a scallywag of tasks. Metaforik tərcümə: "Biz təpəsinlərin rəzillivi ilə üzləşdik".

2) Mürəkkəb metafor. Bu növdə ifadə olunan ədəbi (bədi) mənə hər hansı digər məcazi növə əks oluna bilər. Yaxud bu növü belə izah edə bilərik: sadə metafor ikinci dərəcəli metaforik elementə əsaslanma bilər.

Mürəkkəb metafora aid belə nümunə verə bilərik.

Anger is not a hot fluid in a container. "Qəzəb konteynerdəki isti maye deyil". Bu metaforik ifadəni belə izah edə bilərik: "Qəzəb səbrimiz tükənirsə, o halda biz hirsənə bilərik və bu yaxşı nəticə verməyə bilər".

Digər nümunələr:

This problem lends weight to the argument. "Bu problem münaqişəyə istiqamət verir".

They stood alone, frozen statues on the plain. "Onlar düzənlikdə dondurulmuş heykəllər kimi tənha dayandılar".

The ball happily danced into the net. "Kürə xoşbəxtliklə torun içində rəqs etdi".

K.Zoltan yazır ki, mürəkkəb metaforlar sadə metaforlar əsasında yaranır. Bu da təcrübədə sıx rastlanan, yerli korrelyasiyaya əsaslanan növ kimi təqdim edilir (4, s. 68).

Bəzi sadə metaforaların birləşməsindən mürəkkəb metaforalar yaratmaq olar. Məsələn, *heartbreak* "ürək çatışmazlığı" mürəkkəb ismindən və *broken heart* "sınımış ürək, qırıq qələb" kimi mürəkkəb metaforik birləşmə yarana bilər. Müəllumdür ki, *heart* "ürək" məfhumu bir çox mədəniyyətlərdə emosional hissləri (həm müsbət, həm mənfi) ifadə etmək üçün əsas ifadə vasitəsi hesab edilir. Belə ki, insanlar həddindən çox sevinəndə, aşıq olanda, xəstələndə, kədərləndə hər şeyi ürəklə əlaqədar ifadə edə bilərlər. Məsələn, kiməsə aşıq olanda *sənin üçün ürəyim gedir*, yaxud kimənsə qəlbi sınında *ürəyim səndən qırılıb*, yaxud xəstələndə *ürəyim buz kimi bir şey istəyir* və s. kimi ifadələr işlədə bilər. Ümumiyyətlə, ürək orqanizmin əsas aparıcı orqanı olduğu kimi, bir çox insanı hisslərin çatdırılmasında da müşahidə olunur. Məsələn, bir qrup *heart* metaforalarını nəzərdən keçirdək:

Metafor	İzahı	Azərbaycan dilində tərcüməsi
to have a heart to lead	having your emotions weigh you down; being full of negative feeling	pis hissi olmaq, kədərli olmaq
the heart of a lion	brave and courageous	məc.şir ürəyi; cəsur və cəsarətli
to have a heart of gold	to be a very kind person	qızıl kimi qəlbi olmaq; mehriban olmaq
give (somebody) fresh heart	to make somebody feel positive	kimisə özünü yaxşı hiss etməyə kömək etmək; məc. kimsə yaxşı təsir göstərmək
somebody's heart is in their mouth	somebody feels nervous or frightened about something	həyəcanlanmaq, məc. qəlbi ağızından çıxmaq
with heart and soul	with a lot of energy and enthusiasm	çox enerji və coşğu ilə
somebody's heart sinks	to suddenly depressed or sad	kədərlənmək, özünü kədərli hiss

²⁵ Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti. mahbuba@yahoo.com

C.Lakof və M.Conson yazırlar ki, bəzi mürəkkəb metaforların yaranması bir sıra kultural inanclarla bağlıdır (2, s. 75). Məsələn, *A purposeful life is a journey* "Məqsədyönlü həyat təzi səyahətdir". Yaponların inanclarına görə insanlar çox səyahət etməli və həvətdə hec nəvə çox bəllənməməlidir. çünki həvət sanki bir səyahətdir (5, s. 34).

3) Konseptual metafor, vəxud koqnitiv metafor. Bu zaman bir metaforik fikir digər termin vasitəsilə başa düşülür. Koqnitiv dilçilikdə digər konseptual məfhumu anlamaq üçün metaforik ifadələr əks etdirən konseptual mənbə hədəf mənbəyi kimi tanınır. Bu şəkildə başa düşülmüş konseptual sahə hədəf sahəsi hesab edilir (4, s.45).

C.Lakof və M.Conson konseptual metaforların üç kateqoriyasını təqdim edirlər (2, s. 56):

- orientasional metaforlar;
- ontoloji metaforlar
- struktural metaforlar və s.

a) orientasional metafor məkan, istiqamət əlaqəsi əks etdirən ifadələri əhatə edir. Məsələn, *up-down* "yuxarı-aşağı", *in-out* "içəri-bayıra", *on-off, front-back* "qabağa-arxaya" və s. (2, s. 34).

Up sözü yuxarı mənanı ifadə etdiyindən, bu sözün metafor tərkibində işlədilməsi əsasən müsbət anlam əks etdirir, *down, off, back* və s. kimi sözlər isə *aşağı, kənar, geri* mənalara ifadə etdiyindən onlar əsasən mənfə anlam əks etdirən metaforların tərkibində işlədilir.

İndi isə onların bir qismini nəzərdən keçirdək:

<i>Müsbət məna ifadə edənlər</i>	<i>Mənfə məna ifadə edənlər</i>
<i>Happy is up</i> "Xoşbəxtlik yüksəklik".	<i>Sad is down</i> "Kədər ümitsizlikdir".
<i>Conscious is up</i> "Şüurluluq yüksəklikdir".	<i>Unconscious is down</i> "Şüursuzluq ümitsizlikdir".
<i>Health and life are up</i> "Sağlamlıq və həyat yüksəklikdir".	<i>Sickness and death are down</i> "Xəstəlik və ölüm düşmədir, zəifləmədir".
<i>He is feeling up.</i> "O, özünü yaxşı hiss edir".	<i>I am feeling down.</i> "Mən özümü kədərli (pis) hiss edirəm".
<i>That boosted my spirits up.</i> "O, mənim əhval-ruhiyyəmi gücləndirdi".	<i>Her status is down.</i> "Onun vəziyyəti aşağıdır".
<i>Thinking about him always gives me up.</i> "Onun barəsində düşünmək həmişə məni ruhlandırır".	<i>I felt down into a depression.</i> "Mən depressiyaya uğradım".
<i>Virtue is up.</i> "Xeyirxahlıq yaxşılıqdır".	<i>Depravity is down.</i> "Əxlaqsızlıq pislikdir".
<i>Rational is up.</i> "Səmərəlilik yaxşılıqdır, yüksəlişdir".	<i>Emotional is down.</i> "Duyğusalıq yaxşı vərdiş deyildir".

b) konseptual metaforların ikinci növü olan ontoloji metaforlar konkret bir şeyi əksinə olaraq ifadə etmək anlamını verir. Qeyd etmək lazım gəlir ki, bu metaforları C.Lakof və M.Conson konseptual metaforların növü kimi qəbul etməyi təklif etmişdir (2, s. 23). C.Lakof və M.Conson yazır: "Bu metaforlar bizim düşüncəmizdə təbii olaraq və həmçinin də inandırıcı, məntiqi olaraq əks olunur. Onlar adətən mental fenomenlərin birbaşa təsvirinə şərait yaradırlar" (2, s. 23). Alimlər daha sonra yazırlar ki, ontoloji metaforlar təcrübəmizi anlatmaq üçün yaratdığımız ən müvafiq fiqur hesab edilir.

3) Konseptual metaforların üçüncü növü structural növ hesab edilir. C.Lakof yazır ki, struktural metaforlar eksplisit olaraq müəyyən edilə bilmir, onlar sadəcə olaraq mənanı aydınlaşdırır. Struktural metaforlarda bir mürəkkəb konsept digər konkret bir konsept vasitəsilə təqdim edilir və diskursiv kontekstdə hərəkəti əks etdirir (9, s. 25).

4) Metaforların növbəti növü *yaradıcı metaforlar* adlanır. Bu metaforlar eyni zamanda poetik metaforlar, bədii metaforlar, roman metaforları da adlanır. Yaradıcı metaforlar konvensional və ölü metaforlara qarşı qoyulur. Amerikalı filosof R.Rorti yaradıcı metaforları müəyyən edilmiş qaydalara və adi anlayışlara meydan oxuyan metaforlar kimi xarakterizə edir. O yazır: "Yaradıcı metaforlar digər variantla insanın hisslərini əks etdirən danışq növüdür. Onlar həmçinin bir kəsin həyat tərzini və dilini də əks etdirən ünsiyyət dili hesab edilir (10, s. 34).

5) Metaforların növbəti növü ölü metaforlar adlanır. Bu metaforlar olduqca çox istifadə edildiklərindən öz güclərini və təxəyyül təsirlərini itirmiş hesab edirlər. Bu metaforlar, eyni zamanda donmuş, yaxud tarixi metaforlar da adlandırılabilir. Son bir neçə ildə koqnitiv dilçilikdə ölü metaforlar belə izah olunur: "Bu metaforlara yanaşmada səhv bir təməl müşahidə olunur. Belə ki, bizim işlədiyimiz metaforlar, yaxud metaforik ifadələr hələ də yaşayan, fəal olan və sanki süurlu olan birləşmələrdir". Əksinə, qədimdə işlədilan və artıq çox işlədilməyən, lakin daha səmərəli və güclü, həssas və zərif olan və ölü hesab edilən metaforlar yenə də işlədilə bilər" (11, s. 98). İ.A.Riçardz yazır: "Ölü metaforlarla yaşayan metaforlar arasında əsas fərq onların yenidən kəskin şəkildə övrənilməsidir (12, s. 56).

C.Lakof və M.Consonun da dediyi kimi, ölü metafor termini artıq öz istifadəsini itirməkdədir. Belə ki, ölü hesab olunan metaforlar dildə o ədəd işlədilmislər ki, artıq onlar metafor kimi deyil, gündəlik danışq termini kimi müşahidə olunur. Aşağıdakı nümunələr inçilis dilində ölü metafor kimi qəbul edilir:

The thread flew through the eye of the needle. "İvnənin gözündən keçən sap".

Face of a clock "satin üzü"; *Hands of a clock* "saatin əlləri", *Life is no bed* "Həyat yataq deyildir".

6) Metaforların növbəti növü qarışıq növ adlanır. Bu metaforlar adətən uyğun olmayan və gülünc metaforlar kimi tanınır. Bu səbəbdən də bu metaforları bəzən "miksaför" da adlandırırlar.

Nümunəyə nəzər salmaq:

Red trains cough Jewish underwear smells of silence. Gravy snot whistling like sea birds (15, s. 12). "Qırmızı qatarların səsküyü sanki yəhudi alpaltarları kimi qoxuyurdu. Qatarların səsi sanki dəniz quşları kimi fit verirdi".

7) Kök metaforları. Kök metaforları fərdin dünya haqqında təsəvvürlərinin imicini, xarakterini, yaxud formasını xarakterizə edir. Bu metafor növü həmçinin əsas metafor, baş metaphor və mif metaforları da adlanır. M.MakKormak kök metaforları barədə yazır: "Bu növ metaforlar dünya haqqında insanların beynində formalaşan gümanları əks etdirir və onları işlətməklə biz istədiyimiz hər şeyin təsvirini verə bilərik (10, s. 99).

Kök metaforları konsepti amerikalı filosof S.C.Pepper tərəfindən verilmişdir. O, bu məsələni "Dünya haqqında gümanlar" kitabında izah etmişdir. O, kök metaforunu belə izah edirdi: "Bu metaforlar dünya gümanlarının mənşəyinin əsası haqqında empirik müşahidələrin mənbəyi adlanır" (13, s. 76).

Məqalənin aktuallığı. Müasir ingilis dilində işlənən metaforların işlənmə dərəcəsi və yeri xüsusi önəm daşıyır və bu da onların aktuallığını şortləndirir.

Məqalənin elmi yeniliyi. Metaforların semantik xüsusiyyətlərinin müəyyənləşməsi, araşdırılması.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti. Məqalədə fərqləndirilən vasitələrin tələbələr, müəllimlər, tədqiqatçılar və digərləri tərəfindən düzgün istifadəsinə yardımçı olmaq.

ƏDƏBİYYAT

1. Seyidov S. Yaradıcılığın fenomenologiyası. Bakı: Çapağlı, 2013
2. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: Chicago of University Press, 2008, 256 p.
3. Kielbaso A. *Metaphor, language and gesture // From Conceptual Metaphor Theory to Cognitive Ethnolinguistics*. Volume 3. Frankfurt: Peter Lang Edition, 2014, pp.1-24.
4. Kövecses Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2002, 400 p.
5. Kövecses Z. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, 336 p.
6. Lakoff G. *The contemporary theory of metaphor*. In *Metaphor and thought*. Chapter 2. Ed. Andrew O. Cambridge: Cambridge University Press, 1993, pp.202-251
7. Lakoff G. *The Invariance Hypothesis: Is Abstract Reason Based on Image-Schemes?* *Cognitive Linguistics* N1, 1990, p. 39-74.
8. Kukharenko V.A. *A Book of Practice in Stylistics*. Moscow: Moscow Publishing Press, 1986, 201 p.
9. Lakoff G. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind And Its Challenge To Western Thought*. Cambridge: Basic Books, 1998, 640 p.
10. Earl R. Mac Cormac. *Metaphor and myth in science and religion*. UK: Duke University Press, 1976, 167 p.
11. Samuel G. *Objects of Metaphor*. Oxford: Clarendon Press, 2005, 316 p.
12. Allan P. *Imagery and Verbal Process*. Holt, Rinehart and Winston: Psychology Press, 1978, 608 p.
13. Stephen C. P. *World Hypotheses: A Study in Evidence*. California: University of California Press, 1942, 348 p.

Bədi ədəbiyyat

14. Ezra P. *In a Station of the Metro*. *Mission and History*, 1888
15. Josephine H. *Damage*. New York: York Publishing House, 1991, 216 p.

Açar sözlər: metafor, növ, qarışıq, təfəkkür, konsept, müasir

Key words: metaphor, type, mixed, brain, concept, modern

Ключевые слова: метафора, тип, смешанный, мозг, концепция, современный

The kinds of the metaphors in modern english

Summary

The article deals with the kinds of the metaphors in English. The metaphor is known to be a figure of speech that describes an object or action in a way that isn't literally true, but helps explain an idea or make a comparison. It may express that one thing is *another thing*. The article states that metaphors are able to equate those two things not because they actually are the same, but for the sake of comparison or symbolism. The article highlights the usage of the metaphors in different places such as in poetry, literature, and anytime someone wants to add some color to their language. The kinds of the metaphors have been widely touched upon in the article as well.

Виды метафоров в современном английском языке

Резюме

В статье рассматриваются виды метафор в английском языке. Известно, что метафора фигура речи, описывающая объект или действие таким образом, который не соответствует действительности в буквальном смысле, но помогает объяснить идею или провести сравнение. Он может выражать, что одно является другим. В статье утверждается, что метафоры способны отождествлять эти две вещи не потому, что они на самом деле одинаковы, а ради сравнения или символизма. В статье подчеркивается использование метафор в разных местах, таких как поэзия, литература и в любое время, когда кто-то хочет добавить красок в свой язык. В статье также широко затронуты виды метафор.

Rəyçi: fil.e.d., prof. Ç. Qaraşarlı